

РОЛЬ СУБ'ЄКТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДА

Анотація. У статті розглядається теоретичний аспект ролі суб'єктності особистості при формуванні власних соціальних настановлень відповідно до цілей, прагнень та ціннісних орієнтацій економічної діяльності індивіда.

Ключові слова: економічна соціалізація, економічні установки, суб'єкти.

Аннотация. В статье рассматривается теоретический аспект исследования роли субъектных характеристик личности в процессе формирования собственных экономических установок в соответствии с целями стремлениями и ценностными ориентациями экономической деятельности.

Ключевые слова: экономическая социализация, экономические установки, субъект.

Економічна діяльність людини протікає в соціально-психологічному просторі, де вона як суб'єкт характеризується, зокрема, і формами включення в економічну діяльність. Процес економічної соціалізації особистості спрямований на формування її соціально-економічних настановлень, орієнтацій на певні економічні цінності, професійних знань та навичок, інших психологічних якостей, які забезпечують успішність її включення в економічну діяльність. Від успішності економічної соціалізації залежить подальша діяльність людини в економічній сфері, її само реалізація упродовж усього життя. Актуальність дослідження проблем формування соціально-економічних настановлень, ціннісних орієнтацій, професійної підготовки визначається необхідністю розкриття ролі суб'єкта в процесі економічної соціалізації особистості. Нові знання механізмів соціалізації та ролі суб'єктності в ній корисні для поліпшення умов розгортання потенцій суб'єкта в економічній сфері.

В психологічних та філософських працях видатних вчених простежується розбіжність у розумінні ролі суб'єктності в розвитку особистості. Поруч з думкою про визначальну роль соціального впливу на розвиток суб'єкта (Г. Гегель, Е. Гуссерль, І. Кант, С. Франкл, К. Юнг), поширені переконання, що суб'єктність цілком залежить від індивідуальних властивостей людини (А. Адлер, М. Боришевський, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Салліван, В. Татенко, З. Фрейд). У роботах К. Юнга розуміння ролі соціального і індивідуального взагалі суперечливе - з одного боку носієм суб'єктності є колективне несвідоме, а з другого - потенційна цілісність, закладена в ембріоні індивідуальна структура, яка апріорі передуює досвіді.

З точки зору теорії соціалізації особистості процес формування соціально-економічних настановлень особистості має двосторонній характер - впливу ззовні протидіє внутрішня психічна активність суб'єкта. Тому процес формування економічних настановлень особистості має розглядатися з урахуванням ролі суб'єкта в процесі взаємодії зовнішніх та внутрішніх впливів.

Отже, економічна соціалізація, в світлі сучасних теоретичних підходів, зумовлена як соціальними впливами, так й індивідуальними якостями суб'єкта. Відповідно, соціально-економічні настановлення, крім соціального змісту, визначаються реакцією особистості на соціальний вплив, тому соціальні настановлення постають важливою характеристикою суб'єктності індивіда. Разом з тим вплив суб'єкта на процес формування власних соціально-економічних настановлень соціальною психологією ще не розкрито. Вплив суб'єкта на процес власної соціалізації характеризується його суб'єктністю та виявляється в суб'єкт-суб'єктних відносинах.

При дослідженні процесу соціалізації в суб'єкт-суб'єктній парадигмі суб'єктність постає ключовою властивістю індивіда, який саморозвивається в соціально-психологічному просторі. Це парадигма уможлиблює аналіз суб'єктності в спільній діяльності індивіда з іншими. Спільна діяльність розкривається в контексті інтеракційного підходу, а роль суб'єктності — в контексті конструктивістського підходу.

Індивід потенційно наділений суб'єктністю, що реалізується ним у творенні власної особистості, в здатності до соціалізації та життєдіяльності у цивілізованому суспільстві. Процес соціалізації протікає у взаємодії соціально-психічного простору та свідомості індивіда, де активність індивіда полягає у вибірковому, творчому ставленні до різноманітних суспільно вироблених цінностей. Взаємодія індивіда та оточення відбувається або безпосередньо в спілкуванні з іншим суб'єктом, або через діяльність з соціальними носіями іншої суб'єктності. До них належать знаки, символи, засоби діяльності людей які і складають соціально-психологічний простір.

Соціокультурний світ, який створювався людством багато тисячоліть, несе в собі спадок різних суспільно-політичних, суспільно-економічних, конфесійних устроїв, в якому, різною мірою, змішані цінності і традиції, міфи та історія різних народів. Цей світ суб'єктивується індивідом специфічно тому, що він представлений йому уривчастими, часто суперечливими фрагментами, які й утворюють той соціально-психологічний простір, в якому індивід опиняється від народження, який об'єктивно впливає на життя кожної людини. Як було вже зазначено, об'єктивний вплив здійснюється в процесі взаємодії суб'єкта з іншими або безпосередньо, або опосередковано. Інтеракція як ключова форма взаємодії відбувається в контексті діяльності конкретного індивіда, тому і виникає фрагментарність суб'єктивованого ним світу. Однак взаємодія з саме тим фраг-

ментом світу не є фатальною долею індивіда, він має вибір і в цьому проявляється природа суб'єктності.

Потрапляючи в «готову» систему взаємозв'язків та взаємо-залежностей, де важливу роль відіграють економічні та виробничі відносини, індивід невідворотно стає частиною системи, що спонукає його самовизначатись у своєму соціальному просторі. Економічні відносини людини із світом стають основою її споживчих та виробничих потреб. Будь-яка економічна діяльність людини немислима без взаємодії з іншими людьми. Тобто в її основі лежить міжособистісна взаємодія, що розгортається в соціально-психологічному просторі. Однак суспільна діяльність потребує злагодженої діяльності окремих суб'єктів, дотримання ними правил та норм, спільної мети тощо. До того ж, успіх економічної діяльності залежить від активності, залученості, творчості та кваліфікації кожного учасника взаємодії. Отже, економічна діяльність потребує підготовчої діяльності суб'єкта в процесі соціалізації, до якої входить навчання, цілепокладання, планування тощо. Підготовчий етап економічної соціалізації вимагає від суб'єкта передбачуваності власної економічної діяльності, а роль суб'єктності полягає у конструюванні своєї спільної з іншими діяльності подумки та на основі існуючих референтних зразків. Економічна взаємодія, як необхідна складова процесу соціалізації, відбувається в результаті конструктивістської діяльності суб'єкта. Отже, конструктивістський підхід обґрунтовано застосовується у дослідженні суб'єктності.

Відповідно до суб'єкт-суб'єктної парадигми соціально-психологічний простір розглядається як закодована в певних значеннях та символах об'єктивна реальність, яка проявляється за умови активності рефлексійного індивіда. І хоча сам простір є об'єктом спільної взаємодії, але через те що він опосередковує взаємодію суб'єктів, він слугує по-перше, комунікативним засобом міжособистісної інтеракції по-друге, - «резервуаром» культурних зразків суспільної діяльності, які слугують засобом конструювання майбутньої діяльності суб'єкта.

Від народження індивід наділений потенційною здатністю об'єктивувати представлену йому реальність, зразки суспільної діяльності включати їх до свого індивідуального внутрішнього світу. Однак, тільки в процесі взаємодії соціалізованих суб'єктів соціально-психологічний простір постає перед індивідом як соціально-психологічна реальність представлена матеріально та ідеально. В процесі взаємодії психіки індивіда і соціально-психологічного простору, його індивідуальні потенції та об'єктивні соціальні умови «оживають» і актуалізуються. Індивідуальна свідомість набуває суб'єктності, а соціальна свідомість стає тим простором, де ця суб'єктність виступає більш-менш активно як творець і користувач об'єктивного соціально-психологічного простору.

Економічна діяльність людини завжди спільна діяльність. Для будь-якої спільної взаємодії необхідно мати соціалізованих

індивідів, тобто людей, що оволоділи всіма засобами соціальної взаємодії, груповими нормами, цілями спільної діяльності. Крім того, суб'єкти взаємодії мають дотримуватися правил взаємодії. Отже, економічна діяльність постає як регламентована, спрямована на конкретну мету, - отримання продукту виробництва, — взаємодія, де індивід має дотримуватися норм, правил та цілей спільної діяльності. З цього боку соціальна реальність «тисне» на індивіда, «заганяє» його в «рамки», необхідні для взаємодії в економічній або іншій спільній діяльності.

Але економічній діяльності притаманні прогрес та розвиток, які стимулює конкуренція, і тому від суб'єкта економічної діяльності вимагається більш ніж набуття відповідності соціально-психологічним умовам взаємодії. Соціально-економічна реальність потребує творчого освоєння засад економічної діяльності, враховуючи здатність до точного розрахунку, зваженого ризику, відповідальності та моральності у своїй діяльності. Відповідно, позиція «я бы токарем пошел, пусть меня научат» свідчить про односторонню соціалізацію індивіда. Такий підхід у вихованні притаманний соціалістичному ладу в суспільстві. Протилежна позиція полягає в активному ставленні індивіда до власної економічної соціалізації. Такий підхід вимагає від нього свідомого вибору професії, отримання відповідних знань, спрямування зусиль на оволодіння сучасними методами економічної діяльності, інноваційними прийомами, інтенсивного розвитку власних здібностей тощо. В ринкових умовах індивіду необхідно ставати суб'єктом власної економічної соціалізації задля успішної економічної діяльності. Отже, суб'єктність особистості в процесі економічної соціалізації означає цілеспрямований саморозвиток особистості, свідоме формування ціннісних орієнтацій та економічних настановлень, які відповідають ринковим умовам діяльності та забезпечують потрібний рівень адаптації особистості в економічній сфері.

В процесі соціалізації об'єктивна реальність вибірково засвоюється індивідом та набуває суб'єктивного особистісного смислу. Чим краще відображувані значення тих чи інших реально існуючих об'єктів віддзеркалюють їхній наявний стан, чим краще передбачувані значення прогнозують майбутній стан речей, тим успішнішим є досягнення цілей, які поставив перед собою суб'єкт. Особистісні смисли мають важливу функцію, забезпечуючи ціннісне орієнтування у ситуації та мотивування діяльності суб'єкта, а відтак те, які саме цілі він схильний переслідувати і який обсяг ресурсів витратити на їх досягнення. Отже, мотиви, цілі, особистісні смисли та ресурси зумовлюють інтегративний показник суб'єктності — особистісні пріоритети, які відіграють важливу роль забезпечують мотиваційну сторону економічної діяльності суб'єкта. Якщо система пріоритетів характеризує суб'єктність особистості глобально, то економічні настановлення постають похідною суб'єктності.

Нами висунуто припущення, що суб'єктність особистості відіграє визначальну роль у процесі власної економічної соціалізації, зокрема, зумовлює формування її соціально-економічних настановлень. Суб'єктність, як інтегральна властивість індивіда активно впливати на саморозвиток, проявляється в домаганнях, Іntenціях, прагненнях і цілях суб'єкта соціалізації й характеризується їх гармонією з кваліфікацією, ціннісними орієнтаціями, статусом, освітою, економічними настановленнями та мотивами.

Здається, суб'єктність найсуттєвіше відбивається в пріоритетах, які відіграють головну роль у тій частині процесу соціалізації особистості, де переважає саморозвиток і через саморозвиток пріоритети впливають на формування економічних настановлень особистості. Тому, коли ми досліджуємо роль суб'єктності в процесі становлення його соціально-економічних настановлень» ми передусім спрямовуємо увагу на взаємозв'язок пріоритетів та соціально-економічних настановлень молоді.

В психології поняття «суб'єкт» вживається для характеристики індивіда як носія активності, в ході якої він впливає на об'єкт з метою задоволення власних потреб. Згідно теорії діяльності (О. Леонтьєв), генетичного підходу (С. Максименко) активність живої істоти спонукає потреба, а її саморозвиток - стан нужди. Однак, активність, що характеризує людину як суб'єкта економічної соціалізації і полягає у вибіркового засвоєнні символічних форм, соціальних уявлень, предметних відносин, цінностей тощо не в прямій залежності від потреб. Виходячи з генетичної концепції, активність - це похідна стану нужди, яка і призводить до саморозвитку особистості завдяки її соціальності. Отже, специфіка людської активності в тому, що об'єкти зовнішнього світу не впливають на людину безпосередньо, цей вплив опосередкований суб'єктивним сприйняттям соціальних об'єктів у процесі соціальної діяльності суб'єкта в її зв'язку із соціальними ролями і нормами, потребами і цінностями крізь призму нужди особистості.

В науковому дискурсі роль суб'єктності в становленні особистості розглядається максимально широко.

За Г. Гегелем суб'єктність виникає в процесі діяльності людини як пізнання і розвиток абсолютної ідеї. Суб'єктивна свідомість, а відтак і особистість, не має самостійного втілення, а є дериватом надіндивідуальної субстанції - загальної суб'єктності [5]. С. Франк також обстоював ідею «єдиної самості». Він не визнавав спадковості душі [12]. К. Юнг розглядав індивідуальну суб'єктність як наслідок дії об'єктивного психічного - колективного несвідомого [14]. І Кант, і Е. Гуссерль зводять суб'єктність до трансцендентального «Его» [6].

Натомість А. Адлер розглядає індивідуальне як першопочаток суб'єктності [1]. К. Юнг, всупереч власній концепції про визначальну роль колективного несвідомого, визнає апріорність суб'єктивної самості, яку він називає «богом у нас» [14]. Г. Салліван категоричний у тому, що система самості не піддається

впливу досвіду [10]. За Фройдом, індивідуальна свідомість визначається внутрішніми структурами (Ід, Его, Суперего), що іманентно існують у найнижчому психічному шарі несвідомого [13].

Отже, не заперечуючи, що індивідуальна суб'єктність - це похідна надіндивідуального (об'єктивного, соціально-психологічного) простору і те, що вона іманентно існує тільки в ньому, слід враховувати активність особистості щодо саморозвитку. Діалектична єдність полягає у прагненні суб'єкта утвердити власну індивідуальність, значимість, незалежність в наявному об'єктивному просторі.

В. Васютинський зазначає, що об'єктивний простір стає для суб'єкта його ж суб'єктивним простором, що утворюється у взаємодії і тому є інтерсуб'єктивним [3]. В. Татенко зазначає, що «психічна сутність людини - усвідомлена суб'єктна інтенція (прагнення-здатність) відтворити та реалізувати по максимуму свій психічний потенціал, розвинути свою психіку до можливих меж її досконалості ...» [11, с. 235]. Узагальнюючи різноманітні концепції категорії «суб'єкт», В. Татенко характеризує її як «активно-ініціативну» спрямованість людини на вирішення протиріч власної життєдіяльності. Отже, поняття «суб'єктність» означає первісну силу людини, спрямовану на саморозвиток і самотворення власної особистості і власного життя в процесі соціалізації. Енергетичним джерелом суб'єктності є стан нужди, а нужда включає в себе як успадковані біологічні потреби, так і со-ціогенні інтенції. Тому, можна констатувати, що суб'єктність як похідна нужди індивіда, проявляється у взаємодіях, з соціально- психологічним простором.

У дослідженнях економічної соціалізації розглядається широке коло факторів, що опосередковують вплив соціально- психологічного простору на свідомість і поведінку індивіда. Зовнішній вплив опосередковують соціально-психологічні фактори: економічні ресурси - гроші, робота, власність, багатство тощо; економічні традиції - патерналізм, колективізм тощо; емоційні оцінки свободи, справедливості, відповідальності тощо; економічні ролі - хазяїн, бізнесмен, керівник, професіонал; соціальна зрілість - професійна кваліфікація, моральна свідомість (турбота про близьких, відповідальність, самостійність тощо). В процесі економічної соціалізації особистості зазначені фактори соціально-психологічного простору зумовлюють розгортання суб'єктності індивіда в економічній сфері.

Наразі виділяються такі основні характеристики суб'єкта економічної соціалізації:

зв'язок суб'єктності з економічними цінностями суспільства;

потреба особистості в економічній самовизначеності; спрямованість особистості на економічну активність; визначення особистістю своєї позиції стосовно соціально-економічної системи суспільства.

В. Москаленко наголошує на двосторонньому характері процесу соціалізації, де індивід виступає соціальним суб'єктом (а не лише об'єктом) саморозвитку. Погоджуючись з Д. Канема-пом і А. Тверскі, вона зазначає, що економічну поведінку зумовлено ціннісно-сисловою раціональністю індивіда, тобто його суб'єктністю. «У свідомості суб'єкта умови середовища опосередковуються, трансформуються через власну систему життєвих принципів, смислів, цінностей та ідеалів, норм і правил, які ній приймає» [8]. В. Москаленко пише також, що «соціально-психологічний простір можна вважати суб'єктивним, тобто середовищем, яке сприймається вибірково, яке представлене у свідомості, засвоєне і доповнене, а точніше народжене, створене, сформоване самим суб'єктом відповідно до його життєвих принципів, цінностей і цілей» [8]. У такий спосіб формується соціальна сутність індивіда з його ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами та уявленнями, минулим досвідом, цілями та мотивами діяльності особистості.

Соціально-економічні настановлення особистості є результатом суб'єктного перетворення нормативного змісту соціально-психічного простору у внутрішні психологічні властивості. Вони утворюються і формуються в процесі взаємодії психіки індивіда та соціально-психічного простору і характеризують суб'єкта через готовність індивіда до певної економічної діяльності, дотримання ним сукупності соціальних норм (економічних, екологічних, моральних тощо). В процесі взаємодії психіки індивіда і соціального простору суб'єктність виступає механізмом вибору власної позиції й спрямування соціальної та економічної діяльності людини. Однак ступінь впливу суб'єкта на ситуацію у різних людей проявляється по-різному. Процес самовизначення та прийняття рішення індивідом у конкретній ситуації окритий від спостерігача. Отримавши деякі здобутки у філософії та психології про роль суб'єкта в становленні особистості, науковці майже не розглядали соціально-психологічний аспект цієї проблеми. Це зумовило постановку проблеми дослідження ролі суб'єктності в процесі економічної соціалізації, де суб'єктність є фактором становлення соціально-економічних настановлень.

За нашою концепцією суб'єктність постає внутрішньою властивістю індивіда, який саморозвивається в соціально-психічному просторі. Як зазначалося вище процес саморозвитку двосторонній. З одного боку, особистість потенційно наділена здатністю до соціалізації, яка виражається через суб'єктність, що генетично витікає із стану нужди індивіда. З іншого - соціально-психологічний простір існує як закодована в певних знаках та символах об'єктивна реальність (останні історично закладаються в культурі). Об'єктивний соціально-психологічний простір у матеріальному та ідеальному вимірі «пропонує» індивіду множину можливостей та комбінацій для самовизначення і саморозвитку залежно від індивідуальних та соціальних передумов. У процесі взаємодії психіки індивіда і соціально-

психічного простору індивідуальні і соціальні потенції «оживають» та актуалізуються. Індивідуальна свідомість зустрічається з соціально-психічною об'єктивністю, яка стає тим простором, де суб'єктність, більш-менш активно, розгортається як творець і користувач об'єктивного простору.

Для операціоналізації категорії «суб'єктність» у цьому дослідженні ми виділяємо якісні і кількісні характеристики суб'єкта економічної соціалізації.

Кількісна характеристика суб'єктності має певні параметри, які безпосередньо можуть спостерігатися та фіксуватися. Зокрема, в економічній сфері це рівень забезпеченості, статус або економічні активи індивіда, такі як власність, кваліфікація тощо. Тобто, кількісні показники відповідають на питання «скільки?». Психологічно ці параметри є результатом активності суб'єкта тому, що активність зумовлена рівнем домагань, ставленням до власності або до професійного статусу, готовністю до економічної діяльності. Ставлення до економічних цінностей та готовність до економічної діяльності взаємопов'язані з прагненнями та домаганнями індивіда через його ціннісні орієнтації та соціально-економічні настановлення.

Оскільки людині притаманно мати бажання та бути (чи не бути) здатним щодо їх реалізації, то можна умовно визначити рівень домагань як сукупність бажань, а прагнення індивіда - як його здатність досягати бажаного. Рівень домагань, у такому розумінні, є результатом впливу групи, а прагнення - власна стратегія досягнення бажаного. В результаті соціалізації людина ідентифікується та переймає певні ціннісні орієнтації, в тому сенсі, що людина хоче бути схожа на представників референтної групи, які можуть і відрізнятися від безпосереднього оточення, а рівень домагань значно відрізнятися від умов її життєдіяльності. Прагнення загалом є похідною рівня домагань, однак у них більше відбиті внутрішньо-групові настанови близького оточення, які передають індивіду практичний досвід щодо самореалізації та можуть значно відрізнятися від досвіду референтної групи. Розрив між рівнем домагань та прагненнями суб'єкта можуть стати на перешкоді успішної соціалізації в економічній сфері.

Отже, ставлення до економічних цінностей віддзеркалює рівень домагань особистості, які виражаються в кількості і вартості об'єктів власності або в рівні зарплати, яких індивід бажає мати. Тобто рівень домагань складається з матеріальної сторони ціннісних орієнтацій особистості та референтної групи. Тут можна поставити запитання: «Скільки і чого хоче суб'єкт?». Відповівши на нього, можна перейти до оцінки можливостей цього суб'єкта. Суб'єктність забезпечує узгодженість домагань свідомого суб'єкта економічної діяльності з оцінкою власних можливостей і реальних соціально-економічних умов. Важливою функцією суб'єктності в цьому контексті є формування настановлень, спрямованих на приведення у відповідність власних домагань з можливостями. Суб'єктність особистості, яка впливає на власну

соціалізацію визначається настановленнями, спрямованими на саморозвиток суб'єкта економічної діяльності.

У прагненнях суб'єкта віддзеркалено готовність до економічної діяльності, що виявляються через конативну складову економічних настановлень. Для оцінки відповідності прагнень та готовності індивіда до їх реалізації здійснюється аналіз знань, вмінь, статусу і кваліфікації суб'єкта економічної соціалізації. За умови їх узгодженості, кваліфікація суб'єкта та його посада мають відповідати його прагненням. Тобто стоїть питання «Що може суб'єкт?». Тут, аналогічно, суб'єктність проявляється у наявності в індивіда настановлень на приведення у відповідність її прагнень та можливостей.

Проте, якщо завищені домагання потребують корекції ставлення особистості до цінностей у напрямку зниження домагань, то завищені прагнення відкривають можливості до підвищення власного потенціалу. Відповідно, суб'єктність проявляється із знаком «плюс», у напрямку їх підвищення (навчання, зміна форм економічної активності тощо), або із знаком «мінус», у напрямку зниження рівня домагань.

Отже, кількісна сторона суб'єктності індивіда залежить від його настановлень, які зумовлюють спрямування економічної активності індивіда в соціально-психологічному просторі та забезпечують його самореалізацію. Ця, на наш погляд, ключова характеристика економічних настановлень суб'єкта економічної соціалізації дозволяє розкрити роль суб'єктності в процесі власної соціалізації.

Якісна характеристика суб'єктності виявляється в смисловому наповненні ціннісних орієнтацій індивіда, їхнє значення для індивіда виявляється в цілях та мотивах його діяльності. Мотиви, на відміну від настановлень, характеризують смисл економічної активності і відповідають на запитання - для чого ті чи інші економічні активи або статус потрібні індивіду, а цілі, на відміну від ціннісних орієнтацій, - що він збирається робити з результатами своєї економічної діяльності, чим він жертвує і що отримує. Показником якісної характеристики суб'єктності може слугувати система пріоритетів індивіда, інтерпретована в контексті цілей та мотивів. Критерієм суб'єктності є узгодженість ставлення суб'єкта до економічних цінностей або рівня домагань та життєвих пріоритетів особистості.

Отже, раціональна сторона суб'єктності характеризується соціально-економічними настановленнями та мотивами індивіда. Емпіричне дослідження таких параметрів реалізується існуючими соціально-психологічними методами (тестування, психо-семантика, соціометрія тощо).

Існує й ірраціональна сторона суб'єктності. Ґрунтуючись на розумінні суб'єктності, згідно якого суб'єктність є континуумом, що змінюється від повного підкорення людини впливові ззовні до повного домінування над зовнішніми обставинами, несвідома складова суб'єктності може вимірюватися шкалами інтернальності-екстернальності, соціальної зрілості, інтелектуальних здібностей тощо.

Інтегральною характеристикою суб'єкта економічної соціалізації слугує показник пріоритету при виборі між особистим життям та економічною активністю. Пріоритет поєднує в собі і свідомі мотиви, які ґрунтуються на економічних настановленнях та ціннісних орієнтаціях особистості, і психічні властивості індивіда, які ним не усвідомлюються.

Отже, визначення пріоритету особистості дає можливість критично аналізувати соціальні настановлення особистості і правильно оцінювати роль суб'єкта в процесі його соціалізації. Іншими словами, незалежно від того, які в людини статки, статус, інші економічні здобутки її суб'єктність може максимально розкритися в інших сферах життя. Відповідно, соціальні настановлення особистості, в такому випадку, будуть узгодженими з її прагненнями, мотивами та матимуть чітку ціннісну орієнтацію.

Звичайно, коли ми розглядаємо роль суб'єкта в процесі економічної соціалізації, то на наші розвідки накладається стереотип, що успішна економічна соціалізація виражається у багатстві та високому майновому статусі особистості. Але постають питання: "Чи є багатство сенсом життя особистості?", "Чи можуть економічні пріоритети розкрити сутність суб'єкта як творця власного життя?" В світі є приклади відмови від такого стереотипу.

Можна, також, навести деякі паралелі із субкультурами хіпі, нью-ейдж, традиціями буддизму тощо. Тобто, людство давно пропагує самовдосконалення, душевну гармонію, повернення до природи, відмову від кар'єри, гонитви за грошима та почестями.

У розвинених країнах, останнім часом, активно досліджується тенденція свідомого зниження рівня домагань серед людей високої кваліфікації. Такі тенденції спостерігаються коли людина змінює життєві пріоритети. Дослідники надали цьому явищу визначення - «дауншифтінг».

Дослівно *down shifting* (англ.) - спускатися вниз. Дауншифтінг (англ. *Downshifting*, гальмування чи послаблення деякого процесу) - сленгів термін, що означає «життя задля себе», відмову від чужих цілей (синонім - *Simple living*). Дауншифтерами називають людей, які свідомо відмовляються від високого заробітку на користь хобі, саморозвитку, сім'ї тощо. Таких людей ще називають ескапістами (*escape* - втеча). Ця тенденція швидко поширюється в США, Австралії, країнах Євросоюзу. Значно менше це проявляється в Україні та країнах СНД.

Суть дауншифтіngu - це вибір між роботою напруженою, прибутковою, із стресами та цікавою з душевним комфортом, але не прибутковою. Дауншифтери відмовляються від стандарту, нав'язаного суспільством, за якого пріоритетом є відкладання грошей, кар'єрний ріст, вибираючи пріоритетом власне життя та інтереси сім'ї. Ідеологія дауншифтіngu - це протест проти суспільства споживання, яке відсторонює людину від «його людської сутності». Але існує точка зору, згідно якої це відмова від самореалізації, хворобливий стан типу соціальний невроз.

Соціологічні дослідження дауншифтіngu активно здійснюються в США, Європі та Австралії. Загальновизнаними методиками постають метод самозвіту, інтерв'ю та опитування. Методики, які застосовуються, передбачають якісно-соціологічний «аналіз, націлений на виявлення чинників дауншифтіngu. Отримані дані можна звести до психологічних - це зміна цінностей або психічна втома, та економічних, таких як досягнення економічної незалежності, достатку, що дозволяє переїхати в сільську місцевість, змінити роботу на більш спокійну та не таку напружену, зменшити навантаження, реалізувати хобі та мрії.

Отже, в рамках існуючих досліджень встановлено широке коло соціологічних чинників дауншифтіngu, проте складається думка, що це явище суцього індивідуальне, поодиноке, таке, що мало зумовлене соціальними чинниками, а скоріше є суб'єктивним вибором. Досить слабо проглядається вплив оточення, психічне зараження, нормативні зміни. Невідома також психологічна межа мінімального економічного достатку, який дозволяє відійти від справ та не відчувати тривоги за майбутнє. Наразі, недослідженими залишаються психологічні чинники дауншифтіngu зокрема такі, як професійне вигорання, психічна криза, втрата сенсу життя, ідентичності тощо, а також соціально-психологічні - соціальні, економічні та політичні умови, безробіття, інфляція, тоталітаризм тощо.

Можна також виокремити проблему безробіття, коли втрата роботи внаслідок скорочення не залишає людині шансів знайти рівноцінну роботу, а з віком людина втрачає навіть надію на успіх. Перебуваючи певний час без роботи, людина звикає, організовує інший спосіб життя - більш економічний, але цікавий. У період безробіття вона захоплюється іншими справами, садівництвом, подорожами, спортом, відновленням здоров'я тощо. За таких умов відбуваються суттєві психічні зсуви - змінюється коло знайомих, звички, ціннісні орієнтації і настановлення.

Поза увагою дослідників залишається скритий психічний стан людини, яка кардинально змінила спосіб життя. Чим активна досі людина заповнює свій час? Чи впливає на цей процес швидкість таких змін? Та соціально-психічних. Чи піклується суспільство про таких людей або кидає їх напризволяще? Також невідомо, які заходи можна запропонувати для психологічного супроводу зміни способу життя. Отже, проблем у дослідженні дауншифтіngu залишається настільки багато, що можна вважати їх дослідження вельми актуальними та перспективними.

Якщо розглядати негативні наслідки дауншифтіngu, то варто приділити увагу шляхам зменшення таких тенденцій. Для запобігання дауншифтіngu молоді особливої уваги заслуговує підготовка молоді до економічної діяльності, формування зрілої особистості - суб'єкта економічної соціалізації. Виявлення соціально-психологічних закономірностей зазначених тенденцій у суспільстві може дати корисне знання про способи спрямованої соціалізації, адаптацію молоді до складних економічних умов.

Можна стверджувати, і про це казали К. Маркс, А. Маслоу та ін., що існуюче протиріччя між виробничими умовами та прагненням людини до самореалізації спотворює взаємини людини і суспільства. Соціум наче знімає природні прагнення індивіда і замінює їх на власні потреби. Виконання суспільних потреб всіляко заохочується суспільною пропагандою - створюються страти, які розкладають людей на ґатунки, встановлюються диференційовані статуси, за якими розподіляються блага і почесні. Відповідно, є люди, які підпадають під вплив суспільних потреб, виконання яких штучно заохочується, що призводить до втрати сенсу життя, і є люди, які знаходять сили усвідомити власні цілі й досягати їх, незважаючи на спокуси і стимули, що пропонуються суспільством всіма засобами пропаганди.

Незважаючи на існуючий у суспільстві стереотип про критерії економічно успішної соціалізації суб'єкта, ми вважаємо, що гармонія власних цілей та настановлень вказує на розвинену суб'єктність, а втрата внутрішніх орієнтирів та сенсу життя - навпаки, свідчить про послаблену суб'єктність. Важливу роль у становленні гармонійного суб'єкта відіграють реальні уявлення про економічні умови, ґрунтовна професійна підготовка, гармонійні ціннісні орієнтації та адекватні соціально-економічні настановлення. У цьому дослідженні ми розглядаємо економічні настановлення та пріоритети особистості як взаємопов'язані характеристики суб'єкта економічної соціалізації.

Програма дослідження ролі суб'єктності в процесі соціалізації враховує психологічні механізми формування економічної ідентичності індивіда, його економічних настановлень та ціннісних орієнтацій в економічній сфері. Це особливості планування власної економічної діяльності, враховуючи ціннісні орієнтації індивіда та смисложиттєві орієнтації. Економічна активність індивіда виявляється в його пріоритетах та ставленні до економічної діяльності, що має відповідати смислу життя індивіда. Відповідно до моделі дослідження застосовуються вимірвальні методики - ґакала пріоритетів, опитувальник «*Are you ready to Downshift?*» і тест СЖО, анкета економічних настановлень.

Отже, аналізуючи пріоритети людини, її економічні настановлення і смисложиттєві орієнтації та порівнюючи продуктивність суб'єкта в економічній сфері, визначається роль суб'єктності в процесі економічної соціалізації людини. Тут можуть мати місце дві крайнощі: або людина сліпо підкоряється тиску ззовні і її економічні настановлення не відповідають смислу життя, або вона ігнорує економічні реалії і весь смисл життя зводить до економічних критеріїв.

Аналіз ролі суб'єктності в економічній соціалізації дає можливість, перш за все, усвідомити власні цілі та настановлення і вчасно коригувати власне життя, що забезпечить успішність самореалізації людини, зокрема, в економічній сфері. Це, також, дає можливість виявити скриті потенції суб'єкта та обрати іншу сферу самореалізації, де суб'єкт розкриє власний потенціал,

і, отже, уникнути дауншифтіngu в ситуації, в яку людина сама себе загнала, ідучи на поводу пропаганди та хибних цінностей.

Методи вимірювання суб'єктності будуються з кожної сфери діяльності особистості й включають дві шкали. Перша відображає ступінь гармонійності наведених характеристик від високої продуктивності в обраній сфері - до низької. Друга — відображає пріоритет особистості. Запропонований метод буде використано в подальших дослідженнях, де буде детально описано методики вимірювання та побудови шкал, розроблено методику визначення тенденцій активності індивіда в економічній сфері.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Понять природу человека / Пер. Е.А. Ципина. - СПб.: Академич. проект, 1997 - 256 с.
2. Боришевський М.Й. Самоактивність як умова суб'єктного становлення особистості дитини у виховному процесі // Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості. - К., 1994. - Ч. I. - С. 516-527.
3. Васютинський В. Інтеракційна природа влади. - К., 2005. - 429 с.
4. Гегель Г. Феноменологія духу - К., 2004. - 548 с.
5. Гуссерль Э. Картезианские размышления // Логические исследования. - Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. - С. 289-542.
6. Кант І. Критика чистого розуму - К.: Юніверс, 2000. - 504 с.
7. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. - М.: Смысл, 1999. - 425 с.
8. Москаленко В. В. Суб'єктність економічної соціалізації особистості // Соціальна психологія. - 2008. - №3(29). - С. 39-52.
9. Роджерс К. Вчитися бути вільним // Гуманістична психологія: Антологія: у 3-х т. - Т. 1. - К.: Пульсари, 2001. - С. 38-59.
10. Салливан Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии / Пер. с англ. - СПб.: Ювента, М.: КСП+, 1999. - 347 с.
11. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: Монограф. - К.: Просвіта, 1996. - 404 с.
12. Франк С. Л. Крушение кумиров // Франк С. Л. Соч. - Мн.: Харвест, 2000. - С. 145-244.
13. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я» // Фрейд З. «Я» и «Оно»: Труды разных лет. Кн. 1. - Тбилиси, 1991. - С. 71-138.
14. Юнг К. Г. О становлении личности // Юнг К. Г. Бог и бессознательное. - М.: Олимп, АСТ-ЛТД, 1998. - С. 454-477.

Abstract. In the article the theoretical aspect of the role of the personal subjectivity during the formation of proper social directives according to goals, aspirations and valuable orientations of economic activity of an individual is highlighted.

Key words: economic socialization, economic attitudes, subjects.

Отримано: 02.09.2009